

OLGA IVINSZKAJA

AZ IDŐ FOGSÁGÁBAN

A ZSIVAGO DOKTOR
HÁNYATTATÁSA

Az alábbi visszaemlékezést Borisz Paszternak élettársa, Olga Ivinszkaja vette papírra. Lapunk csak egy részletet emelt ki abból a terjedelmes memoárból, melyet a Fayard kiadó jelentetett meg, orosz és francia nyelven egyszerre, 1987-ben.

1948-ban Borisz Leonyidovics Paszternak szerződést kötött a *Novij Mir*rel a regényre, de nem volt biztos abban, hogy a folyóirat közölheti írását, ezért ő maga bontotta fel a szerződést, és visszafizette az előlegként kapott összeget.

Ez akkor történt, amikor a formálódó regényben érnei kezdett valamiféle még általa is alig érzékelt robbanás. Nem ő „rángatta” ezt bele a regénybe. Ő csak az igazságot akarta leírni, és tudta, hogy az igazság olyan helyzeteket von maga után, amely aligha nyerheti el a hatalom birtokosainak tetszését.

Egy meleg őszi estén, miután visszatértem soros moszkvai utamról, Borjával az Izmalkovszkoje-tavon át vezető hosszú hídon sétáltunk, és ezt mondta nekem:

— Hidd el, semmiképp sem közlik ezt a regényt, nem hiszem, hogy közölnék! Arra a meggyőződésre jutottam, hogy mindenkinek oda kell adni, hadd olvassák, mindenkinek, aki csak kéri; olvassák el, mert nem hiszem, hogy valaha is megjelenik nyomtatásban.

Amíg a könyvet írta, Borja semmi másra nem gondolt, csak a művészi igazságra, arra, hogy végtelenül becsületeseznek kell lennie önmagával szemben. De amikor átolvasta a két szépen bekötött barna kötetet, hirtelen felismerte, hogy „a forradalom egyáltalán nem olyan benne, mint a habos sütemény, pedig mindaddig úgy volt szokás ábrázolni”. Ezért teljesen természetes, hogy bár állítólag a *Novij Mir* részleteket készült közölni belőle (nyilván folyt a sajtó számára elfo-

gadható fejezetek kiválogatása), Borisz semmi reményt nem látott regénye megjelentetésére.

Múlt az idő, már beköszöntött az 1956. év, de a regény még mindig nem jelent meg. Viszont negatív visszhang sem volt.

Ha az időben előretekintve megnézzük az 1958 őszen kitört botrány utáni kritikákat, ezek — a parancsszóra áradó szennyes rágalmatok leszámítva — két csoportra oszthatók. Az elsőbe azokat a szerzőket sorolom, akik a regényről írt bírálatukat „belépőjegynek” tekintették saját művük megjelentetéséhez. A második csoportba (és a bíráló hajlamú szerzők többsége ide sorolható) azok tartoztak, akiknek az intellektuális színvonala nem érte el azt a minimumot, amely ekkora horderejű és ilyen új formában megfogalmazott művészi alkotás megértéséhez szükséges.

Borisz mindezt látta előre, amikor ezt mondta:

— A *Zsivago doktor* egy teljesen új, a régi irodalmi és esztétikai sablonoktól mentes nyelven való írás kísérlete . . . Vagyis a könyv nem azoknak szól, akiknek nincs meg a megfelelő felkészültségük.

Sem Borjának, sem nekem eszünkbe sem jutott a regényt külföldön megjelentetni. De az események logikája senkinek a szándékait nem veszi figyelembe.

1956 májusának elején a moszkvai rádió olasz nyelvű adásának egyik műsorában közölték, hogy rövidesen kiadják Paszternak *Zsivago doktor* című regé-

„Természetesen az Oroszországban megmaradt utolsó romantikusokhoz kötődött a sorsod . . .”
(Borisz Paszternak fiatal korában)

nyét, amelynek cselekménye háromnegyed évszázadot ölel fel, és a második világháborúval ér véget.

Az adás tragikus következményei nem sokat vártak magukra. Végző soron ez vezetett a világraszóló botrányhoz.

Annak a májusnak a vége felé egy este, amikor a szerkesztőségéből visszatértem Peregyelkinőba, (az író vidéki háza, a szerk.), elképesztő hír fogadott. Borja hírtelen bejelentette, hogy odaadta valakinek a regényt. Én csak ámultam. Amikor Moszkvából hazafelé igyekeztem, már messziről észrevettem az elém siető Borját, és arra gondoltam, hogyan mondjam el neki az örömhírt, hogy ismét megerősítették, fejezetenként közölni fogják a regényt. Ő meg: „Tudod, Leljus, éppen dolgoztam, amikor felkeresett a nyaralóban két fiatalember. Az egyik nagyon vonzó, nyúlánk, fiatal, kedves fiú . . . el lennél tőle ragadtatva! És tudod, olyan extravagáns neve van: Sergio Dangelo.

És ez a Dangelo eljött hozzám egy emberrel, aki mintha a mi olaszországi szovjet követségünknek lenne a képviselője. Ha jól emlékszem, Vlagyimirov a neve. Azt mondták, hogy hallották a moszkvai rádió közleményét a regényemről, és hogy Feltrinelli, az egyik legnagyobb olasz kiadó érdeklődik iránta. Dangelo pedig többek közt az ő ügynökéként is dolgozik. Ez persze az ő baja — tette hozzá Borja mosolyogva. — Egyébként a kommunista párt tagja, és hivatalosan dolgozik itt Moszkvában az olasz nyelvű adásnál.”

Borisz nyilván érezte, hogy valami hibát követett el, és félt a reagálásomtól. Már a kissé behízelt hangnemből is sejtettem, hogy bár elégedett, mégsem érzi igazán jól magát, és szeretné, ha én helyeselelném furcsa eljárását. Csalatkozniá kellett várakozásában.

— Mit tettél? — estem neki, figyelmen kívül hagyva hízelgését. — Csak gondold el, most aztán kígyót-békát kiabálnak majd rád! Emlékezz rá, hogy én már ültem, és már akkor, a Lubjankán vég nélkül a regény tartalmáról vallattak! Nem véletlenül mondta Krivickij, hogy a folyóirat csak fejezetenként hozza le a regényt. Azért, mert természetesen az egész nem tudják elfogadni, egyszerűen ki akarják kerülni a rázós részeket, és csak azt kinyomtatni, amit félelem nélkül lehet. Tudod, mennyire túlbiztosítják magukat. Egyszerűen nem értem, hogy tethetted meg! Gondolkozz: Bannyikov lesz az első, aki rettenetesen felháborodik, mert anélkül, hogy bárkivel megbeszélte volna, odaadtad a regényt az olaszoknak — emiatt kútba eshet köteted kiadása!

— Ne fújd fel a dolgót, Leljusa, nem olyan nagy ügy ez — védekezett erőtlenül Borisz. — Az olaszok csak elolvassák. Mondtam nekik, hogy ha tetszik, tessék, használják, ahogy akarják, nekem semmi ellenvetésem.

— Hiszen ezzel hozzájárultál a kiadásához! Hogyhogy ezt nem érted, Borja? Biztos, hogy kapva kapnak az engedélyeden! Feltétlenül botrány lesz a dologból, majd meglátod.

Egyáltalán nem azt akarom ezzel állítani, hogy olyan nagyon okos vagyok, de mögöttem már akkor ott volt a keserű lágertapasztalat, és tudtam, milyen jelentéktelen semmiségre épült első ügyem: „közeli kapcsolat kémkedéssel gyanúsítható személyekkel”. Köszönöm szépen! És ez a személy (egy számban) éppen Borisz Leonyidovics volt, aki szabadon járt-kelt Moszkvában, és akihez nyilván féltek hozzányúltni. De emlékszem, mennyire érdekelte a nyomozót (vagyis nem őt magát, hanem felettesét — azt az embert, aki éjszaka rendelt magához dolgozószobájába kihallgatásra) a még meg sem írt regény tartalma: nem jelent-e majd irodalmi oppozíciót?

Beszélgésünkötől Borja elcsüggedt, elbátortalanodott:

— Hát, Leljusa, csinálj, amit akarsz; persze fel is hívhatod ezt az olaszt, mert én nélküled semmit sem akarok csinálni. Szóval felhívhatod ezt az olaszt, és megmondhatod neki, hogy adja vissza a regényt, ha ez téged ennyire izgat. De akkor már játszunk el az ostobát, mondjuk így: látja, milyen ez a Paszternak, hát nem odaadta a regényt! Mi erről a maga véleménye? Nem is lesz érdektelen, ha előre kitapogatom a helyzetet, hogyan reagál erre a bejelentésre.

Mindennek ellenére azokban a napokban már kezdett megbarátkozni a gondolattal, hogy a regénynek meg kell jelennie, legalább nyugaton, ha már itthon nem lehet.

Borisz Paszternak apjának rajza a nyolcéves kislányról
„Ártatlan vergődött Oroszország,
Nézte némán halál-csillagát”

Valamikor ezekben a napokban (1956. május végén — június elején) Kosztja Bogatirjov mesélt nekem egy beszélgetésről, amelynek tanúja volt: „E. Lo-Gatto olasz szlavistával (*Az olasz irodalom története és Az orosz színház története* című monográfiák szerzőjével) beszélgetve Borisz azt mondta már akkor, hogy kész bármilyen kellemetlenséget elviselni, csak regénye megjelenjen.”

Doktor Sergio Dangelo, ahogyan a hivatalos okmányok nevezik, az emlékeztető események tizedik évfordulójára *Egy regény regénye* címmel (nem tévesztendő össze Sinkó Ervin hasonló című naplójával, a szerk.) nagy cikket publikált, amelynek címe nyilvánvalóan tőlünk származik. Korábban én meséltem neki arról, hogy Borisz többeknek ezt mondta: „Egy regényt élek át a regényemmel”,

és hogy én magam is foglalkozom azzal a gondolattal, hogy megírom majd a történeteket *Regény a regényről* címmel.

Dangelo így írja le az emlékezetes napot:

„Már két hónapja éltem a Szovjetunióban, ahová az Olasz Kommunista Párt irányított, és a moszkvai rádió olasz szekciójában dolgoztam. Szabadidőmben azokat a szerzőket és könyveket kísértem figyelemmel, akik és amelyek érdekelheték a gazdag és fiatal kiadót, az ambíciózus programmal rendelkező kommunistát, a milánói Feltrinellit . . . Ő bízott meg a feladattal, hogy tájékoztassam a szovjet irodalom érdekes újdonságairól. A *Zsivago doktor* című regényről szóló hírt természetesen nem fogadtam közömbösen. Ha még szovjetunióbeli publikálása előtt sikerül megszereznem a regény kéziratát, Feltrinelli valamennyi lehetséges konkurensével szemben előnyhöz jutna Nyugaton. Nem sokat tűnődtem, kimentem Peregyelkinóba . . . Gyönyörű májusi nap volt. Az író a kertben dolgozott, egyszerű szívéllyességgel fogadott. A szabad ég alatt ültünk, sokáig beszélgettünk. Amikor rátértem látogatásom céljára, az író meglepettnek látszott (eddig nyilván sosem gondolt arra, hogy külföldi kiadóval is tárgyalhat); az ezt követő beszélgetés során határozatlan, töprengő volt. Megkérdeztem, hozott-e a kompetens kiadó bármelyik munkatársa elutasító döntést, vagy tett-e elvi ellenvetést a regénnyel kapcsolatban. Nem, ilyesmi nem volt. Értésére adtam, hogy a regény publikálásáról időben hivatalos tájékoztatást adunk, hogy a politikai légkör megváltozott, és hogy bizalmatlanságát megalapozatlannak tartom. Végül engedett a nyomásnak. Elnézést kért, egy pillanatra eltűnt a házban, majd a kézirattal tért vissza. Amikor a búcsúzáskor kikísért a kertkapuig, újból, mintegy tréfásan, aggodalmának adott hangot: — Ön a tulajdon kivégzésemre hívott meg.”

Ezeket a szavakat előltem Borja sosem ismételte meg, de elhiszem, hogy Dangelonem hazudik.

A Potapovszkijra (Olga Ivinszkaja moszkvai lakása, *a szerk.*) visszatérve a liftestől egy lepecsételt levelet vettem át. Bannyikovtól volt benne egy cédula. Ebben Borisz Leonyidovics tetteivel kapcsolatos álláspontját összegezte: „Hogyan szeretheti valaki ilyen kevéssé a hazáját, hogyan szakíthat vele; legalábbis az, amit ő tett — árulás, hogyhogya nem érti, milyen helyzetbe sodorta önmagát és miniket?” (Lehet, hogy nem betű szerint jegyeztem meg az egészet, de a lényege ez volt.)

Megértettem, hogy ez a levél Bannyikov fejezetszétségéről tanúskodik. Talán megsejtette a közelgő botrányt, és beakarta magát biztosítani, idejekorán nyilvánítani viszonyát Borisz Leonyidovics eljárásához, elítéli azt.

„Születésem, életem, munkám Oroszországhoz köt”
(Az apa.
Leonyid Paszternak festménye:
A szülők)

A Potapovszkijon töltöttem az éjszakát, majd másnap elvittem a levelet Borjának. Azt mondta, ha engem ennyire nyugtalanít a regény átadása, és ha erre ilyen élesen reagálnak közeli ismerőseim, próbáljam meg visszaszerezni a regényt. Borja megkereste Dangelo címét. Elhátározta, hogy odamegyek.

Elkeseredésemet látva Dangelo azt mondta:

— Nyugodjon meg, írok, sőt lehet, hogy telefonálok Giangiacomo Feltrinellinek. A legjobb barátom. Feltétlenül elmondom neki, mennyire nyugtalanítja magát ez a dolog, talán találunk valamilyen megoldást. De maga is beláthatja, ha egy kiadó hozzájut egy ilyen regényhez,

nem szívesen adja ki a kezéből. Nem hiszem, hogy egyszerűen visszaadná.

Megkértem, ajánlja fel Feltrinellinek, várja meg, amíg a regény megjelenik a Szovjetunióban. Nyugaton még mindig az övé az elsőség, adja ki másodikként, ne elsőként.

— Jó, mindezt elmondom Feltrinellinek — egyezett bele Dangelo.

Így kezdődött hosszú és bonyolult kapcsolatunk Dangelóval. Címet cseréltünk. Rövidesen felkeresett, és megismerkedett a lányommal (akinek akkor még mindez nagyon érdekes volt). Én azt vártam, hogy Dangelo segít nekünk elkerülni a nemzetközi botrányt. Hiszen ő megértette azt, amit a Milánóban élő kiadó nem érthetett; ő tudta, min mentem keresztül nemrég, sokkal kevésbé komoly dolgok miatt.

Mégsem voltam elégedett a Dangelóval folytatott tárgyalásokkal, és némi

gondolkodás után elmentem a *Znamja* című folyóirat szerkesztőségébe. Ebben a lapban már megjelentek a *Zsivago doktor* versei, nálunk feküdt a regény, amelyet Kozsevnyikovnak kellett volna elolvasnia. Kozsevnyikovot jól ismertem még a felsőfokú állami irodalmi tanfolyamról, azt reméltem, nemcsak mint főszerkesztővel, hanem mint olyan emberrel is tudok beszélni, akinek nem közömbös az én sorsom. Egyedül volt, és én elmeséltem neki mindazt, ami velünk történt.

— Ez jellemző rád — sóhajtott. — Természetesen az Oroszországban megmaradt utolsó romantikushoz kötődte a sorsod, hát most viseld a következményeket. Neked semmi sem elég, semmi sem jó. Tudod, mit mondok én neked: húzza ki mindannyiunkat a csávából, mert én is megkapom a magamét, amiért elsőként közöltem a regényből a verseket. Most aztán lázadást fognak minden sorában szimatolni. Van egy jó barátom, Dmitrij Alekszejevics Polikarpov, a KB-ban dolgozik. Felhívom, ő pedig majd magához rendel téged. Mondd el neki mindazt, amiről most beszéltél.

Nagyon rövid időn belül felhívtak a Potapovszkijban a KB-ból, és közölték, hogy megvan a belépési engedélyem Polikarpovhoz, a kulturális osztály vezetőjéhez. Egy elcsigázott, szinte rémült, idő előtt megöregedett, vizenyős szemű ember fogadott. Végighallgatott, és azt mondta, feltétlenül meg kell próbálni megállapodásra jutni Dangelóval:

— Találkozzon vele, beszéljen a lelkére, vesse minden erejét latba, hogy visszakapja a kéziratot. Azt valóban megígérhetjük neki, hogy végül is tisztázzuk az ügyet, és mi magunk adjuk ki a regényt — azt majd meglátjuk, hogy húzásokkal vagy anélkül —, de mindenesetre lehetővé tesszük, hogy utánunk ők is megjelenjenek.

Elmondtam Polikarpovnak, hogy a regény már régóta porosodik a szerkesztőségekben, elolvasták, de senki nem mondott érdemben semmit, hogy szerintem nálunk nem fogják kiadni, az olasz pedig nem akarja visszaadni a kéziratot.

—Próbálja meg, próbálja meg — mondta Dmitrij Alekszejevics. — Feltétlenül próbáljon megállapodásra jutni ezzel a Dangelóval.

Ismét megpróbáltam meggyőzni arról, hogy az egyetlen megoldás, ha most rögtön kiadjuk a regényt, sikerülne elsőként megjelentetnünk, hiszen az olaszra fordítás nagy, időigényes munka, soká lesznek vele készen.

— Nem — vetette ellen Polikarpov. — Feltétlenül vissza kell kapnunk a kéziratot, mert kellemetlen lesz, ha néhány fejezetet mi kihagyunk, ők pedig közlik. Mindenáron vissza kell szerezni a re-

gényt. Szóval lépjen akcióba, állapodjon meg Dangelóval, ígérje meg neki, hogy ő elsőként megkapja a levonatot, átadhatja a kiadónak, nem éri őket károsodás. A regény sorsáról mindenképpen nekünk kell döntenünk, és ennek érdekében mindent meg is teszünk.

Emlékszem, a Dangelóval folytatott tárgyalások utáni második találkozásunkkor elmondtam Polikarpovnak, hogy Feltrinelli csak elolvasásra vette magához a regényt, de ünnepélyesen kijelenti, hogy a kéziratot nem adja ki a kezéből, ha ez bűn, kész felelni érte; de nem hiszi, hogy nálunk valaha is kiadják ezt a regényt, és úgy véli, nincs joga az emberiséget megfosztani ettől a remekműtől, mert ez még nagyobb bűn lenne.

Dmitrij Alekszejevics a telefonhoz nyúlt, és felhívta a Goszlitizdatot (az Állami Szépirodalmi Könyvkiadót). Ennek igazgatója akkoriban Kotov volt, kellemes, jóindulatú ember. Valamikor együtt szereztünk egy kis melléklet irodalmi konzultációkkal.

—Anatolij Konsztantyinovics — mondta Polikarpov —, mindjárt odamegy magához Olga Vsevolodovna, beszélje meg vele, mikor vigye el magához Paszternakot. Vegye át tőle a regényét, nézze meg, jelöljön ki egy szerkesztőt, és kösse meg Paszternakkal a szerződést. A szerkesztő gondolja végig, mit kell átírni, mit kell kihagyni, mi az, ami maradhat, ahogy van.

Októberre volt kitűzve egy szovjet költőcsoport olaszországi utazása. Szurkov, aki nem volt a küldöttség tagja, valakit kihúzott a listából, és ő maga utazott el. Moszkvában macacsul tartotta magát a szóbeszéd, hogy Paszternak volt az, akinek a nevét kihúzták. Lehetséges. Nem tudom biztosan.

Az *Unità* című lap 1957. október 22-én közölte, hogy az október 19-i milánói sajtókonferencián Szurkov kijelentette:

„Paszternak írt olasz kiadójának, és kérte, hogy küldjék vissza kéziratát átdolgozásra. Ahogy a tegnapi *Kurierben* és a mai *Espressóban* olvastam, a *Zsivago doktor* ettől függetlenül, a szerző akarata ellenére megjelenik. A hidegháború beavatkozok az irodalomba. Ha nyugati értelmében ez a művészet szabadsága, meg kell mondanom, hogy erről nekünk más a véleményünk.”

Valaki elmondta Borjának, hogy Szurkov szovjetellenesnek nevezte a regényt.

— Igaza van — válaszolta Borisz —, ha azt tekintjük szovjetnek, hogy nem akarjuk az életet olyannak látni, amilyen az a valóságban. Arra kényszerítenek minket, hogy örüljünk annak, ami boldogtalanná tesz minket, hogy esküdjünk szerelmet annak, akit nem szeretünk, hogy az igazságszótunkkal ellentétesen cselekedjünk. És mi elnyomjuk ezt az ösztönt,

akár a rabszolgák, idealizáljuk tulajdon rabságunkat . . .

Nagyjából ugyanebben az időben egy Borisz Leonyidovicsal folytatott beszélgetés után Alekszandr Gladkov lejegyezte naplójába Borisz szavait:

„Második Zoscsenkót akarnak belőlem csinálni . . . Igen, igen, megoszíthatom. Nem, most már semmi sem biztos. Ez a parancs felülről. Péntekre berendelték a Szövetség titkársági ülésére. Zárt ülésnek kellett volna lennie, de nem mentem el, erre megsértődtek, és szörnyű határozatot hoztak ellenem. Akadtak buzgólkodók, akik mindent fölfújnak, és elmérgesítik a légkört, mint például K. (amennyire én tudom, Valentyin Katajevéről volt szó — O. I.). Még Panfjorov is visszafogottabb volt, mint ő és a hozzá hasonló. Hirtelen kiderült, hogy rengeteg az ellenségem. A titkárság egyébként valamilyen oknál fogva bizottságot hozott létre a velem folytatandó tárgyalások céljából . . . Nem, nem, ne is vitakozzék — ezúttal pórul járok. Én következem. Hiszen maga semmit sem tud. Maga a regény a legkisebb gondjuk. Azok többsége, akik a kérdéssel foglalkoznak, még csak nem is olvasta. Vannak néhányan, akik szívesen eltussolnák az ügyet — ő, nem az irántam táplált együttérzésből, hanem a nyilvános botrány miatti kispolgári rettegésből —, de ez már nem lehetséges. Azt mondják, hogy a titkárságon szenzációhajásznak neveztek, aki szereti maga körül a lármát, és botrányokat kavart. Ha tudnák, milyen idegen tőlem, mennyire undorító ez nekem!”

1957 novemberében megjelent a regény, először olaszul, majd oroszul látott napvilágot, s kezdtek árusítani a milánói könyvesboltok. Ezt követően kezdődött el világraszóló diadalútja szerzőjének szándékától függetlenül és legnagyobb meglepetésére. Az első fél év alatt egymás után tizenegy kiadása jelent meg. Két év alatt a regényt huszonhárom nyelvre fordították le: angol, francia, német, olasz, spanyol, portugál, dán, svéd, norvég, cseh, lengyel, szerbhorvát, holland, finn, ivrit, török, perzsa, hindi, gudzszeráti, arab, japán, kínai és vietnami nyelvre.

Érdekes, hogy a regény megjelent még egy (a huszonnegyedik) nyelven, egy Indiában élő kis népcsoport nyelvén, az uri nyelven is.

Már a regénykézirat átadását követően Boriszt hívták a Szövetség titkársági ülésére, ügye megvitatására (sem az ülés pontos dátumára, sem napirendjére nem emlékszem pontosan). Borja helyett, az ő megbízásából az ülésre én mentem el, és A. V. Sztarosztin, aki a kiadó részéről a regényt szerkesztette.

Ezúttal is félttem Borját elengedni erre az ülésre, felizgatta volna magát, szívoro-

hamot kaphatott volna, vagy még rosszabb is történhetett volna. Ezért egyik barátunkkal otthon hagytam a Potapovszkijon, én meg Sztarosztynnal elmentem az Írószövetség székházába.

Ha jól emlékszem, az Írószövetség kibővített titkársági ülése volt ez, amely megtárgyalta Paszternak szerencsétlen lépését, azt, hogy regényét kijuttatta külföldre (a regény átadása óta több mint két év telt el — Dangelo 1956 májusában kapta meg a kéziratot). Az ülésen Szurkov elnökölt. Jóindulatúan fogadott, behívott a dolgozószobájába, tapintatosan kérdezett ki, hogyan is történt mindez.

Igyekeztem elmagyarázni. Tudni kell — mondtam —, hogy Borisz nagyon közvetlen ember, aki gyermeki (talán zseniális) közvetlenséggel úgy véli, hogy az államok közti határok semmisségek, amelyeket a társadalmi kategóriákon kívül álló embereknek — a költőknek, íróknak, tudósoknak — át kell lépniük. Meggyőződése, hogy a határok semmiképp sem állhatnak egyik embernek a másik, egyik nemzetnek a másik iránti érdeklődése elé. Szilárdan hiszi, hogy nem tekinthető bűnnek az emberek szellemi érintkezése; nem szavakkal, hanem tettekkel kell utat nyitni az emberek és a gondolatok cseréje előtt.

Elmondtam: amikor eljött hozzá az a két fiatalember (az egyik a szovjet követség munkatársa, a másik olasz kommunista), átadta nekik a kéziratot — elolvasásra, nem azért, hogy megjelentessék; továbbá nem állapodott meg velük a kiadásról, nem fogadott el ennek fejében semmiféle pénzt, nem kötött ki semmiféle szerzői jogot magának, semmi hasonló nem történt. És a dologból senki nem csinált titkot, ami elkerülhetetlen lett volna, ha tudatosan publikálás céljából adta át a kéziratot. Ellenkezőleg, a történetekről tájékoztattuk valamennyi illetékest, egészen a párt Központi Bizottságáig.

Szurkov egyetértett velem:

— Igen, igen — mondta —, ez rá vall. Csakhogy mindez most nem aktuális. (Szerettem volna közbeszólni, Borját idézve: „Csak a legnagyobb lehet ennyire nem helyénvaló és nem aktuális”, de visszafogtam magam.) Meg kellett volna akadályoznia ebben, hiszen neki olyan őrzőangyala van, mint Ön . . .

(Istenem, álmomban sem képzeltem volna ekkor, milyen mocskot zúdít Szurkov rövidesen ennek az „őrzőangyalknak” a nyakába!)

Beszélgetésünk ezzel véget is ért, és átmentünk az ülésterembe.

Sokan voltak. Emlékszem a fiatal Lukonyinra, Narovcsatovra, Katajevre (aki akkoriban lépett be a pártba), Szobolev-re, Tvardovszkijra . . .

Szurkov a beszámolójában elkezdte

„A zseni egyetlen szempillantással felismeri az igazságot, az igazság pedig erősebb a cárnál”
Moszkva 1905-ben

mondani, mi történt Paszternak és az olaszok között. Előbbi jóindulatának sajnos nyoma sem maradt. Nyugodtan kezdte, felolvasta a *Novij Mir* levelét, de a beszéd közben „felhúzta” magát, és egyszer csak elhangzott az „árulás” szó. Az én magyarázatomat persze figyelembe sem vette. Szobolev a helyéről buzgógn helyeselt Szurkovnak, az meg egyre jobban belelendült. Azt bizonygatta, hogy a regényt már megvitatták és elítélték nálunk, de Paszternak nem hallgat elvtársai véleményére, hogy már folynak a tárgyalások arról, hogy pénzt kap külföldről a regényért stb. (Pontosan megjósolta K. író: „A mi kreténjeink összekötik a politikát a haszonleséssel, amiben ők maguk erősek . . .”).

— Miket talál itt ki? — háborodtam fel. De nem engedtek szóhoz jutni.

— Kérem, ne szakítson félbe! - üvöltözte Szurkov.

Emlékszem rá, hogyan avatkozott közbe a helyéről Tvardovszkij.

— Engedjék, hogy elmondja, meg akarom érteni, mi történt. Miért fojtja belé a szót?

Katajev pedig illetlenül elterülve karosszékében így beszélt:

— Tulajdonképpen kit képvisel maga itt? Csípjenek belém, azt sem tudom, mi-féle világban élek — regényeket adnak át a külföldnek, kész kufárkodás folyik itt . . .

Azsajvet leginkább a regény olaszokhoz kerülésének a „technológiája” érdekelte, különböző kérdésekkel próbálta belőlem kihúzni:

— Mégis, hogy adta át a regényt? Ha tudunk róla, elkapjuk . . .

Szobolev, aki akár egy pocakos kisfiú, kezeslábasba öltözve jelent meg, arról beszélt, úgy érzi, leköpték, megsértették, hogy egy oly kevésbé ismert költő hirtelen világhírnévre tesz szert ilyen felháborító módon.

— Megengedik, hogy beszéljek, vagy nem? — dühödtem meg.

Szurkov ekkor ordítani kezdett:

— Miért maga van itt, és nem ő maga?

Miért nem óhajt velünk szóba állni?

— Nehéz lenne neki magukkal szót érteni — válaszoltam. — De én is tudok feladni minden kérdéskére.

És ekkor megismételtem nagyjából ugyanazt, amit az ülés kezdete előtt Szurkovnak elmondtam.

Mialatt beszéltem, egyre gyakrabban és egyre durvábban szakítottak félbe. Amikor Szurkovhoz fordulva azt mondtam, hogy „itt ül Sztarosztyn, a regény szerkesztője”, Szurkov üvöltöni kezdett: „Szép kis regény! Majd elintézem én a maguk regényét a Goszlitizdattal!”

— Ha nem engednek beszélni, semmi értelme annak, hogy itt vagyok — mondtam.

Egyáltalán semmi értelme annak, hogy maga itt van — valamilyen oknál fogva Katajev háborgott a legjobban. — Kit képvisel maga, a költőt, vagy az árulót? Vagy magának talán mindegy, hogy ő árulta a hazáját?

Lehetetlen volt tovább beszélnem, leültem a helyemre.

Bejelentették, hogy Anatolij Vasziljevics Sztarosztyn, a *Zsivago doktor* című regény szerkesztője kíván beszélni.

— Ez aztán furcsa dolog — mondta erre Katajev —, még valamiféle szerkesztő is akadt. Hát meg lehet ezt egyáltalán szerkeszteni?

— Csak annyit mondhatok Önöknek — mondta halkán és nyugodtan Anatolij Vasziljevics —, hogy én tökéletes művészi alkotást kaptam kézhez, amely az orosz nép apoteózisa lehet. A maguk műve, hogy most hajtóvadászat ürügyeül szolgál.

Nem sokkal ezután (1958. szeptember 13-án) került sor az olasz költők estjére, ha jól emlékszem, a Politechnikai Múzeum épületében). Egy cédulán érkezett kérdésre, hogy miért nincs jelen Paszternak, az elnöklő Szurkov elmagyarázta, hogy Paszternak egy szovjetellenes regényt írt, amellyel kést döfött az orosz forradalom szívébe, a regényt pedig külföldön jelentette meg.

Ekkor vádolták meg először nyilvánosan Boriszt, egyelőre csak szóban.

Október 23-án ítélte oda a svéd Irodalom- és Nyelvtudományi Akadémia az 1958. évi irodalmi Nobel-díjat B. L. Paszternaknak „mind a modern líra, mind az orosz prózaírók nagy hagyományainak ápolása terén nyújtott kiemelkedő teljesítményéért”. Borisz azon a napon táviratot küldött Anders Esterlingnek, a Svéd Akadémia állandó titkárának: „Végtelemül hálás, meghatott, büszke, meglepett és zavart vagyok.”

A nyaralót megrohanták a külföldi tudósítók. A fényképeken a mosolygó Borisz a díj odaítéléséről szóló táviratot ol-

vassa; egy másikon zavartan áll, magasba emelt poharával, megköszöni K. I. Csuikovszkijnak és unokájának, Nyina Tabidzenak a gratulációt . . . , még ugyanannál az asztalnál ül, ugyanazok az emberek veszik körül, de istenem, mennyire lehangolt ezen a képen, szemében bánat, ajka legörbült. Tudniillik ez alatt a húsz perc alatt futott be Fegyin, és anélkül, hogy gratulál volna, közölte, hogy a komoly kellemetlenségek elkerülése érdekében Borisz Leonyidovicsnak a regényt meg kell tagadnia és a díjat vissza kell utasítania — „önként”.

Borisz izgatottan, elképedve jött be peregyelkinói szobánkba:

— Gondold el, Leljusa, megkaptam ezt a díjat, és most meg kell veled beszélnem; kinn vár Fegyin, azt hiszem, Polikarpov is kijött hozzá; mit gondolsz, mondhatom azt, hogy megtagadom a regényt?

Milyen különösen csengett ez a kifejezés: „megtagadni a regényt”.

Még aznap éjjel felhívott egy főiskolai ismerősöm, egy Pankratov nevű fiatal költő, aki akkor nagyon tisztelte Boriszt, és elmesélte, hogy a főiskolán tüntetést szerveznek Paszternak száműzését követelő plakátokkal, mindenféle őt megbélyegző karikatúrával. Ez pénteken, október 24-én történt.

V. Firszov és N. Szergovancev irodalmárok voltak az értelmi szerzők. Minden igyekezetük, és a pártbizottság nyomása ellenére is csak nyomorúságos létszám jött össze — alig néhány tücat ember. Az írószövetséghez indultak plakátjaikkal. Ezek egyikén Borisz karikatúrája volt látható, amint mohón begörbített ujjakkal rohan egy dollárral teli zsák felé. „Júdás! Ki vele a Szovjetunióból!” - állt egy másik plakáton. A tüntetők táblákat leraktak a kerítésnél. Voronkov ment ki hozzájuk. Átadtak neki egy levelet (amelyet november 1-jei számában *Szégyenletes tett* címmel közölt a *Lityeraturnaja Gazeta*), és azt mondták, hogy „kimennek Peregyelkinóba, Paszternak nyaralójánál folytatják a tüntetést.”

Voronkov azt mondta erre, méltányolja érzelmeiket, és hogy a közeli napokban várható a megfelelő döntés ebben az ügyben, tehát nincs értelme kimenniük Peregyelkinóba, lefújhatják a tüntetést . . .

Másnap, október 26-án, vasárnap valamennyi újság teljes terjedelmében átvette a *Lityeraturnaja gazeta* anyagát. Voltak persze új cikkek is, például D. Zaslavszkij hatalmas (fél lapoldalnyi) cikke *A reakciós propaganda lármája egy irodalmi dudva körül* címmel. A cikk szerzője azonos azzal a Zaslavszkijjal, akiről annak idején maga Lenin adott nagyon is pontos jellemzést: „. . . a zsaroló gazembereknek, . . . a Zaslavszkijoknak”; „a Zaslavszkijok politikai zsarolók”; „a

burzsoáziának sok lapja van, zsaroló bértollnoka pedig (á la Zaslavszkij és társai) még több”; „egy közismert rágalmazó, Zaslavszkij úr . . .”; „a szennyes Zaslavszkij uraknak . . .” És végül: „Pontosan, jogilag meg kell különböztetni a pletykázó és rágalmazó fogalmát a lepleződtől . . .” (*Lenin Összes Művei; Koszuth, 1977. 34. kötet, 91-93. oldal; 32. kötet, 381. oldal; 49. kötet, 462. oldal.*)

Ismeretes volt, hogy másnap, hétfőn ül össze a vezetőség valamiféle összevont ülése, hogy ítéletet mondjon Paszternak felett, és leszámoljon vele.

Elmondták nekünk, hogy Bella Ahmadulina és sok, a környezetéhez tartozó (és azon kívüli) fiatal egyetértéssel Borisz Leonyidovicssal, valahogyan segíteni szeretnének neki, de nem mernek közeledni hozzá, zavarni őt, nem tudják, hogyan juttassák kifejezésre szeretetüket, együttérzésüket, támogatásukat. Ezen a téren Pankratov és Harabarov érte el a legnagyobb sikert Ira (Olga Ivinszkaja lánya, a szerk.) közvetítésével, valamiféle erkölcsi támogatást sikerült nyújtaniuk Borisznak. Bár némi öröm ebbe az örömben is vegyült. Borisz Leonyidovics így mesélt erről Jevgenij Jevtusenkónak:

— Itt járt nálam Jura és Vanya, és elmondták, ha nem írák alá Firszov levelét, amelyben az Oroszországból való kiűzetésemet követeli, kizárják őket az egyetemről. Tőlem kérdezték, mit csinálnak. Ugyan már, mondtam nekik, nincs semmi jelentősége a dolognak, pusztá formalitás, írátkok alá. Amikor utánuk néztem az ablakból, láttam, hogy kézen fogva, ugrándozva rohantak el. Milyen furcsa ez az ifjúság, milyen különös nemzedék. A mi időnkben ez nem volt szokás.

Igen, én láttam, hogy Borisz nem tudta ezt a dolgot jó szemmel nézni, ahogyan nem volt képes elfogadni semmiféle áru-lást.

Mark Twain mondta, hogy az embert beengedik a templomba, ha hisz, és kiűzik onnan, ha tud.

Eljött az idő, hogy Borját kiűzzék a templomból.

A kor alaptörvényét sértette meg: azt, hogy nem szabad észrevenni a realitást. Bitorolni merészelte a vezetőknél a szóhoz, a gondolkodáshoz, az önálló ítéletalkotáshoz való jogát.

— A *Zsivago doktor*nak nincs ahhoz joga, hogy ítéletet mondjon a mi valóságunkról — mondta Szurkov N. Mandelstammal beszélgetve.

Puskin 1837. január 26-án (a végzetes párbaj előtti napon) ezt írta Karl Fjodorovics Tol grófnak: „A zseni egyetlen szempillantással felismeri az igazságot, az igazság pedig erősebb a cárnál . . .” Ezért nem képesek a diktátorok megbo-

csátani a költőknek erkölcsi fölényüket, „a költői igazság drága tudását”.

„Mindenkire arra törekszik, hogy próbára tegye önmagát, a hatalom emberei viszont a tulajdon csalahatalanságukról szóló mesékben lelik örömeiket, minden erővel elhárítják maguktól az igazságot. A politika semmit sem mond nekem. Nem szeretem az igazsággal szemben különböző embereket.”

A *Lityeraturna*ja *Gazeta* 1958. október 28-i, 129. számában hatalmas betűkkel szedett cím: *B. L. Paszternaknak, a Szovjet Írószövetség tagjának a szovjet író címéhez méltatlan tetteiről*. Valamivel kisebb betűkkel: „A Szovjet Írószövetség vezetősége elnökségének, az OSZSZSZK Írószövetsége szervezőbizottsága irodájának, az OSZSZSZK Írószövetsége moszkvai tagozata elnökségének határozata”.

Majd következik két hasábon a határozat.

„... ezek a cselekedetek ... az orosz irodalom hagyományai, a nép, a béke és a szocializmus ellen irányulnak ... a burzsoá propaganda fegyverévé vált ... valamennyi haladó és forradalmi mozgalom megrágalmazása ... csatlakozott a történelem lendületes menete elleni harchoz ... a szerző túlzott önhiúsága a gondolkodás sekélyességével párosul, a mű annak a halálra ijedt kispolgárnak az üvöltése, aki megsértődött és megrémült, mert a történelem nem az általa előírt zsákutcai halad tovább ... hazájához és népéhez fűződő utolsó szálát is eltépte ... egy és ugyanazon erők szervezik az arab népek elleni katonai zsarolást, a népi Kína elleni provokációkat, és csapnak zenebonát B. Paszternak neve körül ... renegát ... figyelembe véve ... a szovjet néppel, a szocializmus, a béke, a haladás ügyével szembeni árulását, amelyet a hidegháború szítása érdekében Nobel-díjjal jutalmaztak ... B. Paszternakot megfosztják szovjet író címétől, kizárják őt a Szovjet Írószövetség tagjainak sorából.”

Jelen voltak: G. Markov, Sz. Mihalkov, V. Katajev, G. Gulia, N. Zarjan, V. Azsajev, M. Saginyjan, M. Turszun-Zade, J. Szmolics, G. Nyikolajeva, N. Csukovszkij, V. Panova, M. Lukonyin, A. Prokofjev, A. Karavajeva, L. Szobolev, V. Jermilov, Sz. Antonov, N. Gribacsov, B. Polevoj, Sz. Szmirnov, A. Venclova, Sz. Scsipacsov, I. Abasidze, A. Tokombajev, Sz. Ragimov, N. Atarov, V. Kozsevjnyikov, I. Anyiszimov.

Ahogy az újság is közölte, ők valamennyien „egyhangúlag elítélték Paszternak áruló magatartását, haraggal utasítják vissza ellenségeink minden olyan kísérletét, amellyel szovjet írónak akarják feltüntetni ezt a belső emigránst”.

Az *Egyhangúlag elítélve* című szerkesztőségi jegyzet elmondja, hogy az ülés elnöke Nyikolaj Tyihonov volt, ugyanaz a „Kolja” Tyihonov, aki 1934. augusztus 29-én, az első írőkongresszus szónoki emelvényén így beszélt:

„Paszternak súlyos szóáradata, a szakvaknak ez a zuhataga, amelynek csak a legfinomabb mértéktartás szab gátat, ez az első pillanatra sötét energia, amely elképezteti és megriaszítja az olvasót, a mesterségbeli tudás csodás erejével újabb bizonyítékot tárt a világ elé.”

Még a korábbi években Borisz odaajándékozta Ilja Szelvinszkijnek egy nagyszerű arcképet, amelyet apja, Leonid Paszternak festett meg mesteri módon. Még nem sokkal korábban Szelvinszkij nyilvánosan hálálkodott ezért:

„... minden jó mesteremnek Puskintól mind Paszternakig.”

És ekkor, amikor mestere életében kritikus korszak következett, Szelvinszkij írt neki Jaltából:

„Jalta, 1958. október 24.

Kedves Borisz Leonyidovics!

Ma hallottam, hogy az angol rádió bemondta, Önnek ítéltek oda a Nobel-díjat. Azonnal üdvözlőtáviratot küldtem Önnek. Ha nem tévedek, Ön az ötödik orosz ember, akit a díjjal kitüntetnek: Ön előtt Mecsnyikov, Pavlov, Szemjonov és Bunyin kapta meg, vagyis igazán jó társaságba került.

Csak hogy az Ön könyvével kapcsolatban most olyan a helyzet, hogy egyszerűen kihívás lenne az Ön részéről elfogadni ezt a díjat. Tudom, hogy tanácsom az Ön számára — nihil, egyébként sem bocsátotta meg nekem soha, hogy tíz évvel fiatalabb vagyok Önnél, mégis veszem magamnak a bátorságot azt állítani, „semmi be nem venni a párt véleményét, még ha azt helytelennek tartja is, a jelenlegi nemzetközi körülmények közt egyet jelent az országra — amelyben Ön él — mért csapással. Kérem, higgyen politikai érzékemnek, még ha az nem is túl pontos, legfeljebb megközelítően az.

Barátilag ölelem. Az Önt szerető
Ilja Szelvinszkij”

Ez a levél volt az első hópihe abban a hatalmas levéllavinában, amely hirtelen elárasztott minket a világ minden részéből, és amely nem apadt el egészen Borja haláláig.

Szelvinszkij a levél megírása után sem nyugodott meg: hátha nem válik ismertessé. Október harmincadikán V. Sklovskijjal, B. Jevgenyjevvel (a *Moszkva* című folyóirat főszerkesztő-helyettese) és B. Gyjakovval (a *Szovjetszkaja*

Rosszija kiadó szépirodalmi osztálya vezetőjével) együtt bement a helyi újság szerkesztőségébe:

— Paszternak fél szemmel mindig is Nyugatra sandított — mondta I. Szelvinszkij —, távol állt a szovjet írók közösségetől, és aljas árulást követett el.” (Szelvinszkij még ettől sem nyugodott meg igazán: az *Ögonyok* 1959. 11. számában verset publikált; ebben a komiszfiúról elmélkedik, akit anyja elnadrágolt, és ezért a szomszéd bunkósbotjával akar rajta bosszút állni . . .)

— „Paszternak meghallgatta a *Zsivago doktorjával* kapcsolatos bírálatokat, azt mondta, „van benne igazság,” majd rögtön félre is söpörte őket — mondta V. Sklovskij. — Könyve nemcsak szovjetellenes, leleplezi szerzője teljes tájékozatlanságát is a szovjet élet lényegével és azal kapcsolatban, merre is halad országunk fejlődése. Az írói közösséggel, a szovjet néppel való szakítása Paszternakot a dühödt imperialista reakció táborába sodorta, mindig is ennek a reakciónak a koncára áhítozott . . .” (*Kurortnaja Gazeta*, 1958. október 31., 213. szám).

Üldözőink kezdettől fogva tisztában voltak azzal, hogy mivel minden folyóirat, minden kiadó, egyszerűen minden munkalehetőség az állam kezében van, az olyan intellektueket, mint mi, éhezéssel lehet a legegyszerűbben két vállra fektetni. Ezért volt az, hogy a regény megjelenése után egyre-másra kaptuk az értesítéseket arról, hogy erre meg arra a fordításra szóló szerződésünket felbontják. Mire értesültünk a Nobel-díjról, és kibontakozott a nyilvános botrány, én már teljesen munka nélkül maradtam, Borjának pedig egyetlen érvényes szerződése maradt Juliusz Slowacki *Stuart Mária* című darabjára és verseire. Nem is értem, miből élünk.

Ezzel együtt úgy láttam, hogy kialakult egy eltökélt szándék: a díjat megérdemelten kapta, át kell venni, és semmilyen körülmények között sem szabad meghátrálni.

Egy napon estefelé (amennyire emlékszem, ez szerdán, október 29-én volt) a Potapovszkijra, ahol összejöttünk, befutott Borisz. Ünnepeyes volt, és furcsa szónoklatba kezdett. Most, hogy a Nobel-díj utáni első reakció már megvolt — mondta —, amikor minden tervüket a díj odaítélésére alapozták, fogom magam, és éppen most visszautasítom a díjat, kíváncsi vagyok, erre hogyan reagálnak majd . . .

Rettentően dühös lettem: amikor kialakult már valamilyen irányvonal, amikor ezeknek már megvan a maguk valamiféle elképzelése . . .

— Igen — mondta Borja —, de már elküldtem a táviratot ugyanannak az Anders

Estlingnek Stockholmba. — És megmutatta nekünk a távirat másolatát:

„Tekintettel arra a jelentőségre, amelyet az Önök díjának az a társadalom tulajdonít, amelyhez tartozom, kénytelen vagyok lemondani a nekem ítélt, de meg nem érdemelt kitüntetésről. Kérem, ne tekintse sértésnek önként lemondásomat . . .”

Ezzel még mindig nem volt vége a meglepetéseknek. A Svéd Akadémiának címzett távirattal egyszerre Borja a KB-hoz is táviratot küldött. Ennek másolata nem maradt meg, de a tartalma ez volt:

„A Nobel-díjat visszautasítottam. Adják vissza Olga Ivinszkájának a munkáját.”

Amikor most megpróbálok egyetlen pillantással felmérni ezt az egész kálváriát, kezdem úgy látni, hogy a díj visszautasítását a hatalom birtokosai közül senki sem helyezte, Polikarpov sem. Nem ezt akarták elérni, ők másra törekedtek. A valóságban kifizetett hatalmas összeg jól jött volna az államnak. Nem a visszautasítást akarták ők, valami egészen mást.

Csak később értettem meg, hogy ez a „lás” a költő megalázkodása lett volna, nyilvános bűnbánata, „hibáinak” beismerése, következképp a durva erőszak, a türelmetlenség diadala. De Borisz indításként a maga módján szerzett nekik meglepetést.

Eközben egyre gyülekeztek a fellegek a fejünk fölött. Nyugalanságunkat csak fokozta az, hogy durván követték minket: mindenféle gyanús alakok jártak a nyomunkban, bárhova mentünk. Rendkívül durva módszerekkel dolgoztak, még női ruhába is beöltöztek, sőt táncos „mulatságot” rendeztek a Potapovszkijon levő ház lépcsőfordulójában. Megtudtam azt is, hogy a nyaralónkba magnetofont rejtettek el valahová.

— Üdvözöllek, magnócska — mondta Borja és mélyen meghajolt a fal felé, majd felakasztotta sapkáját egy szögre, közvetlenül a mellett a hely mellett, ahol — mint később kiderült — valóban eldugtak egy magnetofont.

Borja nem hitt a magnó létezésében, mégis az az érzés alakult ki bennünk, hogy állandóan figyelnek bennünket, ezért többnyire csak suttogva beszélünk, féltünk mindentől, a falakra is gyanakodva néztünk, azokat is ellenségnek láttuk. Sokan elhagytak minket akkor.

„Hogyan szeretheti valaki ilyen kevéssé a hazáját?”
A peregelkinói házban (1960)

„Itta kényszerítnek minket,
hogy örüljünk annak,
ami boldogtalanság lesz”
(Paszternak lakóháza Moszkvában)

Elhatároztuk, hogy figyelünk és várunk . . .

Borisz taxin elvitt az Írószövetségbe, ahol Polikarpovval kellett találkoznom, ő maga pedig kiment Peregyelkinóba.

Polikarpov már várt.

— Ha megengedi, hogy Paszternak öngyilkos legyen — mondta —, ezzel hozzájárul, hogy másodszor is kést döfjenek Oroszország hátába. (Ó, ezek a kések!) Ezt a botrányt el kell simítani, és mi el is simítjuk, ha maga segít. Maga segíthetne neki, hog visszatérjen népéhez. Ha bármi is történik vele, az erkölcsi felelősség magát terheli. Ne törődjön a hangoskodókkal, maradjon mellette, és vigyázzon, hogy ne foglalkoztassák ostoba gondolatok . . .

Kérdésemre, hogy végül is mi a konkrét teendő, Polikarpov meglehetősen ködösen fogalmazva értésemre adta, hogy Borisz Leonyidovicsnak „most mondania kellene valamit”. Azt hittük, elég, hogy a díjról lemondott; mi egyebet várnak még tőle? Pedig világos volt, hogy várnak valamit. Másnap megértettem, hogy mit. Ám egyelőre valamennyire megnyugtatót a Polikarpovval folytatott beszélgetés.

Már szinte a bőrömön éreztem halálunk közelségét, és amikor kiderült, hogy

„ők” nem ezt akarták, megkönnyebbültem . . .

Borja folyton hívogatott Peregyelkinóból. Fáradt voltam, több éjszaka nem aludtam, és mindez valahogyan rányomta a maga furcsa bélyegét a történetekre. Estefelé aludni szerettem volna, megkértem a gyerekeket, hogy ne keltsenek fel.

Mityka (Olga Ivinszkaja fia, a szerk.) hamarosan mégis felázott:

— Anya, Ariadna Szergejevna kéri, hogy feltétlenül menj át hozzá.

— Alszom — feleltem. — Mi az ördögöt akar? — Mégis átmentem hozzá.

— Mi a csudát csináltok? — kérdezte dühösen. — Túlságosan korán nyugovóra tértél!

Amikor nyersen azt feleltem neki, talán én is elfáradhatok, magyarázatként ennyit mondott:

— Kapcsold be a televíziót!

Szemicsasztnij, a Komszomol titkára szónokolt: „. . . Paszternak személyében egy rühes juh van köztünk, fertőzi a nyáját . . . szemem köpte népét . . . egy disznó nem tenné meg azt, amit ő tett . . . oda rondított, ahonnan evett . . . Ideje, hogy igazi emigráns legyen, menjen csak abba az ő kapitalista paradicsomába . . .”

Újra beindult a gépezet. Tehát újra cselekedni, tanácskozni, intézkedni kell, védekezni.

Borisz másnap olvasta el ezeket a nyájas szavakat a *Komszomolszkaja Pravda*-ban. És egy rövid időre felmerült a kérdés: ha el akarnak minket üldözni, ne menjünk-e el valóban? Elsőnek Ira mondta ki:

— El kell utazni — mondta bátran —, elutazhattok.

— Igen, igen — értett vele egyet Borisz. — Benneteket meg majd Nehru segítségével kihozatlak. — Akkoriban értesültünk róla, hogy Nehru kijelentette, kész politikai menedéj jogot adni Paszternaknak.

— Mi lenne, ha tényleg elutaznának? — kérdezte tőlem váratlanul. És nekiült, hogy levelet írjon a kormánynak.

Azt írta, hogy miután amúgy is emigránsnak tekintik, kéri, hogy engedjék ki, de nem akar „túszokat hátrahagyni”, ezért kéri, hogy engem és enyéimet is engedjék ki velem.

Megírta, majd elszakította a levelet, és ezt mondta:

— Nem, Leljusa, nem tudnék külföldre menni még akkor sem, ha benneteket is mind kiengednének. Úgy álmodoztam a nyugati utazásról, mint valami ünnepről, de egyszerűen képtelen lennék napról napra egy ünnep közepén élni. Maradjanak meg inkább a hazai hétköznapiak, a hazai nyírfák, a megszokott kellemetlenségek, sőt, akár a megszokott üldöztetés

is. És a remény . . . Viselem a keresztet.

Igen, ez az egész csak pillanatnyi hangulat volt, sosem merült fel komolyan a kérdés, hogy menjünk-e külföldre. Borisz mindig orosznak tartotta magát, és mélyen szerette Oroszországot.

Borisz aláírta a Hruscsovnak szóló levelet, csak a végét írta át egy kicsit. Néhány üres lapot is aláírt, hogy még tudjak a szövegen javítani, ha szükséges. Piros ceruzával ezt a megjegyzést írta nekem: „Leljusa, hagyj mindent úgy, ahogy van, csak azt írd még bele, ha lehet, hogy én nem a Szovjetunióban, hanem Oroszországban születtem.”

Mindezek után a levél így festett:

„Tisztelt Nyikita Szergejevics!

Személy szerint Önhöz, az SZKP Központi Bizottságához és a Szovjet Kormányhoz fordulok.

Szemicsasztnij elvtárs beszámolójából vált ismeretessé előttem, hogy a kormány „nem támasztana semmiféle akadályt a Szovjetunióból való távozásom elé.”

Számomra ez lehetetlen. Születésem, életem, munkám Oroszországhoz köt.

Nélküle és kívülről sorsomat nem tudom elképzelni. Bármilyen tévedéseket és hibákat követtem is el, meg sem fordult bennem, hogy egy olyan politikai kampány középpontjába kerülök, amelyet Nyugaton nevem körül kezdtek gerjeszteni.

Mikor ezt megértettem, a Svéd Akadémia tudomására hoztam, hogy saját akaratomból lemondok a Nobel-díjról.

Hazám elhagyása számomra a halállal egyenlő, és ezért kérem, hogy ne fogantossák velem szemben ezt a végső rendszabályt.

Ha őszinte akarok lenni, azt kell mondanom, tettem egyet s más a szovjet irodalomért, és hasznára lehetek még.

B. Paszternak”
(*Szilágyi Ákos fordítása*)

Pénteken Ira és Nyina Ignatyjevna (annak a kiváló szovjet irodalomtudósnak, Sz. Romovnak az özvegye, akit 1937-ben törvénytelenül meghurcoltak, és aki a börtönben halt meg; az asszony irodalmi szerkesztésében jelent meg 1956-ban Moszkvában A. Allilujevának, Sztálin sógornőjének memoárköteté; 1955 nyarán Nyina Ignatyjevna meg akart ismerkedni valakivel Borisz Leonyidovics környezetéből, ezért egy közös ismerősünkkel együtt felkeresett Peregyelkinóban) elvitte a levelet a Sztaraja térre, a KB-ba. Leadták egy ablaknál, amelyből — mint Ira elmesélte — nagy érdeklődéssel bámult rá egy tiszt és egy katoná.

Nem sokkal később került egy részlet

Szolzenyicinnak Paszternakról szóló feljegyzéseiből; az írás talán naplójából, talán egy leendő önéletrajzi elbeszélésből származott. Lám csak, mit írt naplójába a ma már díjjal koszorúzott szerző, amikor elolvasta az újságban Paszternaknak vezeleklő levelét, vagyis abban az időben, amikor ő maga még egy rjazanyi középiskola ismeretlen fizikatanára volt, ami egyáltalán nem gátolta meg abban, hogy önhittén arról elmélkedjék, hogyan rendelkezik majd a saját Nobel-díjával (amelynek elnyerésében szemlátomást csöppet sem kételkedett):

„A saját céljaimhoz, a saját mércém-mel mértem őt (t.i. Paszternakot — O. I.), és összegörnyedtem szégyenétől, amelyet ugyanúgy átéreztem, mintha a magamé lett volna: hogy rémülhetett meg ennyire holmi újsághandabanda miatt, hogyan gyengülhetett el ennyire, mert száműzéssel fenyegették, hogy megalázkodva könyörögjön a kormánynak, »hibáiról és tévedéseiről«, a regényben rejlő »tulajdon bűnéről« motyogva, megtagadva gondolatait, lelkét, csak nehogy száműzék? »A dicső jelen«, »büszkeség a kora, amelyben élek«, és persze a »szilárd hit közös jövőnkben« — és mindezt nem vidéki professzorocskák óbégatják, hanem a mi Nobel-díjasunk az egész világ hallatára? Nem, reménytelenek vagyunk. Nem, ha csatára hívnak, méghozzá ilyen nagyszerű körülmények közt, az a dolgod, hogy indulj, és szolgálj Oroszországot. Kegyetlen szemrehányással elítéltem őt, nem találtam számára semmi mentséget. Ifjúkorom óta nem tudom megbocsátani és megérteni, ha az érzelmek a kötelesség fölé kerekednek, hogy tudnám most, kiszolgált légertöltékként?”

Pompás mondatok — formájukat tekintve. Ami a tartalmukat illeti, az elképesztően igazságtalan.

Kétszeresen is igazságtalan: először is azért, mert figyelmen kívül hagyja a helyzetet és a kort, amelyben Paszternak a regényével megindította a század közepének egyik legizgalmasabb szellemi csatáját az erőszak ellen; másodszer azért, mert egyáltalán nem érti a két bűnbánó levél aláírásának motívumait.

Beszélgünk először arról a morális helyzetről, amely az 1946. év végére kialakult, amikor Paszternakban megérett a regény terve.

Annak az évnek az augusztusában nemcsak az írókat, hanem minden gondolkodó és valamit is értő embert megrázott a *Zvezda* és a *Leninigrád* című folyóiratokra vonatkozó határozat. Ennek hangnemét tökéletesen jellemzik az ilyen kifejezések: „Mihail Zoscsenko az irodalom útonállója és szemete”; „a *Mielőtt a nap felkel*, ez az undorító firkálmány”; „Ahmatova fizimiskáját jól ismerjük”;

„Jurij German gyanús recenziója Zoscsenko munkásságáról”, és így tovább.

A szellemi elnyomásnak az alkotó személyiség számára különösen súlyos légkörében, olyan helyzetben, amikor „az írásbeliség és a szóbeliség . . . nem az emberek tanítását segíti, hanem bolondításukat olyasféle kinyilatkoztatásokkal, amelyek semmivel sem igazabbak, mint az ilyen állítások: a tűz nem éget, a tengerbe nem lehet belefulladni.” Paszternak megőrizte önmagát, műveiből a történelmi igazsághoz és „a tényekhez való megingathatatlan hűség” árad.

A kor ellenére megőrizte belső szabadságába vetett végtelen hitét. Gerd Ruge, a fiatal NSZK-beli irodalomtörténész ezt írta később Paszternakról: ő volt „a legszabadabb ember, akivel valaha is beszéltem”.

Éppen az a tény, hogy Borisz az alkotói szabadság hiányának körülményei között megvalósította az igazság, a harmónia és a szépség dogmáktól mentes keresését, ez teszi alakját igazán tragikusan magányossá.

Természetesen író volt csak, nem politikus. De Borisz figyelmen kívül hagyott minden hitvány politikai mérlegelést, nem kereste a könnyebb utakat, nem igyekezett kivívni a hatalmon lévők rokonszenvét. Távol álltak tőle a kincstári, érzélgős frázisok a hazáról és a pártról, a (tényleges és hamis) győzelmek mértéktelen dicsőítése, amitől nem undorodtak némely testvérei a művészetben. Jellegzetes alak ezek közül Alekszej Tolsztoj, „a nyíltságával elbűvölő cinikus”, „az ügyes harácsoló”, aki rendelkezett „azzal a rendkívüli képességgel, hogy csak azt szállítsa az irodalmi piacra, ami ott éppen kelendő” — (ezek a „hízlegző” szavak Ivan Bunyintól származnak).

A fájdalmasan emlékeztető 37-es esztendő legnehezebb hónapjaiban, amikor Ahmatova szavai szerint

Ártatlan vergődött Oroszország,
nézte némán halál-csilagát.
Testét szörnyeteg csizmák taposták.
Egy-egy sötét rabkocsi megállt . . .
(*Rab Zsuzsa fordítása*)

Nos, ezekben a hónapokban Alekszej Tolsztoj gyakran szerepelt a rádióban, írt az újságokban, „a néppel együtt” élte át mindazt, ami történt: ditirambusokat írt a hóhérokról, és áldozataikat mocskolta. Íme „humanista” tevékenységének csak egyetlen példája, amely jellemző a kor írói és politikai légkörére:

„Dosztojevszkij *Ördögök* című regényének Sztavroginja . . . azon kortársainknak az előképe, akiknek lelkében . . . szkepszis és kettősség uralkodik: a gyűlésekben, a munkahelyükön „százzázalé-

„Kézt döfött
az orosz forradalom szívébe. . .”
(Borisz Paszternak 1960-ban)

kos” állampolgárok, otthon vedlett, az erdő felé sunyító farkasok . . . Ez a trockizmus, az árulás, a kémkedés melegsége: . . . minden polgár, aki nem szereti hazáját, trockista, diverzáns és kém.” (*Izvesztyija*, 1937. VI. 14.)

És mindezt nem sokkal azután, hogy ezt írta a fiatal szovjethatalomról Párizsból Ivan Bunyinnak: „egész életünk csak homokra épül, politikára, kalandra - a forradalmat csak megrendelték felülről.” Kevés idő múltán, amikor Párizsban találkozik Bunyinnal, a már szovjetté lett Tolsztoj dicsekszik: „Egy egész birtokom van Carszkoje Szelóban, és három gépkocsim . . .” A találkozás után egy évvel elementáris egyszerűséggel védi meg bir-

tokát és autóit: a saját országának népe elleni terrort dicsőíti, egyenlőségjelet tesz a hazaszeretet és a hatalmon lévők iránti szeretet közé, és agyonlövétéssel fenyeget mindenkit, aki elhatárolja magát ettől a „szeretettől”. És ami a legfőbb — egész népét „a kémkedés melegágyának” nyilvánítja, felszólítván mindenkit az általános gyanakvásra, feljelentésekre, árulásra, tulajdon jóléte érdekében lezüllesztí honfitársait. Bárki kézbe veheti most is Tolsztoj műveinek 13. kötetét, és kigyönyörködheti magát az olyan mesékben, mint amelyek arról szól, hogy „a néplenségei” állítólag „baktériumokkal teli konzervdobozokat” dobáltak a vonatokba, gyönyörködhet a többi megrendelésre írt kitalációban. És mindezt nem valami faragatlan, tehetségtelen és műveletlen alak írta, nem egy tuskó, hanem egy orosz gróf.

Hazafisága, hithűsége, népisége perenkénti demonstrálásában sok író felzárkózott mögé.

Ezen a háttéren különösen élesen rajzolódik ki Paszternak viselkedésének kontrasztja. Emlékezzenek a jelenetre: közvetlenül szülés előtt álló felesége térden állva könyörgött Borisz Leonyidovicsnak: ne pusztítsa el őt és gyermekét, írja alá az éppen soros halálos ítéletet támogató levelet, amihez Sztavszkij kategorikusan ragaszkodott. Az aláírás helyett Paszternak levelet írt Sztálinnak, elmondta benne, hogy olyan családban nőtt föl, „amelyben igen erős volt a tolsztojánus meggyőződés, amelyet az anyatejjel szívott magába”, felajánlotta Sztálinnak, hogy rendelkezzen az életével, ugyanakkor határozottan kijelentette, hogy „nem érzem feljogosítva magamat arra, hogy más emberek életéről vagy haláláról ítéljek”.

Egy másik levelében ezt írta: „Az évek múlásával. . . egyre inkább úgy élek, mint valami padláson. . . Szégyelltem, hogy tovább mozgunk, beszélgetünk, mosolygunk. . .”

Íme két orosz író álláspontja egy és ugyanazon dologgal, az egész népet sújtó csapással, a hatalom szörnyű terrorjával kapcsolatban. Egyikük végtelen lelkiismeretlenségre és cinizmusra ragadtatta magát, hogy a hőhéroknak szentelt dicsőhimnuszaival megvédje birtokát, autóit, társadalmi presztizsét.

(. . .) Csak a hatvanas évek végén vált ismeretessé, hogy 1928 és 1940 között Bulgakov megírta A Mester és Margaritát. Ám munkáját a legmélyebb titokban végezte, az irodalmi köröknek a leghalványabb elképzelésük végzetes, sem volt róla. A regény csak a szerző halála után huszonhat évvel jelent meg (akkor is alaposan megcsonkítva). (Ivinszkaja ebben téved: Bulgakov is több ízben, többeknek felolvasta készülő regényét, amelyet Ahmatova is ismert. Lásd: L. Janovszkaja: Mihail Bulgakov; Gondolat, 1987. 330. oldal és a hozzá tartozó 180. sz. jegyzet, valamint 348. oldal — a ford.)

Paszternak már 1946 végétől, majd a tömeges megtorlások sztálini rendszerének azt követő éveiben sem félt nyíltan vállalni, hogy írja a regényt, sőt, egyes fejezeteit hallgatóság előtt fel is olvasta. A megtorlás nem is várta magát sokáig. De még az olyan megrázkódtatás, mint az én letartóztatásom és elítélésem, sem tette őt óvatosabbá, nem állhatott a regény útjába. Pedig a regény első részének lapjai ott feküdtek a nyomozó asztalán, és magát a nyomozót nagyon is érdekelték a feljelentések, hogy a regény némely fejezeteit felolvasták egyik-másik moszkvai házban . . .

Ezért gondolom, hogy amikor évekkel Sztálin és Paszternak halála után az irodalmi életben feltűnt Szolzsenyicin - aki ráadásul nem kifinomult orosz értelmiségi volt, hanem saját jellemzése szerint „kiszolgált légertölték” -, azt az utat járta végig, amelyet Borisz Leonyidovics már korábban, és sokkal szörnnyűbb időkben megtett.

Alig két órája adták le a KB-ban a Hruscsovnak címzett levelet, amikor Borisz Leonyidovicsot már hívták a KB-ba, mintha már előre mindent előkészítettek, átgondoltak volna, és csak erre a levélre vártak.

Az első mozdulatommal Irinkát kerestem, hogy még előttünk rohanjon ki Peregyelkinóba, figyelmeztesse Borisz Leonyidovicsot, hogy máris mennek érte, viszik a KB-ba. Es főként győzze meg, hogy a legszörnnyűbbön már túl vagyunk, és hogy tekintse ezt az egészet bohózatnak. Megértettem, hogy a levél megírásával túljutottunk a csúcsponton, következik a fájdalommentes kibontakozás. Már csak a személyes találkozás hivatalos procedúrája van hátra. Hogy kivel. A legkisebb kétely sem merült fel senkiben: ha egyszer maga Polikarpov megy Borisz Leonyidovicsért Peregyelkinóba, csakis személyesen Hruscsov fogadhatja.

A Pokrovkán hajtottunk végig, a KB 5. számú, Sztara téri bejáratához. Borisz odament az órhöz, és elkezdte neki magyarázni, hogy berendelték, de az írószövetségi tagsági igazolványán kívül nincs semmilyen papírja.

— Ez a maguk szövetségének a tagkönyve, azé, amelyből épp mostanság zártak ki — közölte a katonával, majd rögtön áttért a nadrág kérdésére. — Nézz meg, séta közben értek utol — ahogy kigondolta, úgy is mondta el —, séta közben, ezért vagyok ilyen nadrágban.

A katona ámulva hallgatta, de nagy jóindulattal.

— Lehet, így is lehet, hozzánk bárhogyan lehet jönni — mondta.

Amíg felfelé mentünk a lépcsőn, összeséztünk, összesúgtunk Borjával.

— Figyelj csak — súgta nekem —, ez érdekes lesz.

Természetesen nem is kételkedett abban, hogy Hruscsov vár minket.

És íme, feltárult előttünk a szentély ajtaja, és a hatalmas íróasztal mögött megpillantottuk . . . ugyanazt a Dmitrij Alekszejevics Polikarpovot. Csak közben megborotválkozott, és sokkal jobban nézett ki, mint a nem is lett volna ez az egész zűrzavaros nap. Miután kirohant velünk Peregyelkinóba, nyilván szakított időt arra, hogy rendbeszedje magát. Így már érthetővé vált, miért szervezte meg, hogy mi még közben ugorjunk be a Potapovszkijba. Csak valahogyan kínos volt

az egész, helyette szégyelltük, mennyi erőfeszítésébe került, hogy Borisz Leonyidovicsot ide hozza, most meg igyekeznek úgy tenni, mintha reggel óta ki sem mozdult volna dolgozószobájából, és semmi köze sem lenne Borisz Leonyidovics megjelenéséhez. (Olyan volt, mint az a tiszta Kafka *A fegyencserepen* című elbeszéléséből, aki feltalálta a kivégzőgépet, majd ő maga bele is feküdt . . .)

Polikarpov mellett egy sovány férfi ült, akit képen már láttam, de egész idő alatt hallgatott, ezért nehéz lenne róla bármit is mondanom. Majd rövid időre feltűnt még egy ember egy irattartóval. De a főszereplő Polikarpov volt ebben a szobában. Hellyel kínáltak minket. Borja és én egymással szemben letelepedtünk a kényelmes bőrfotelokba.

Borja kezdte a beszélgetést, természetesen azzal, hogy belépési engedélyt követelt Irának is.

— Ő adja be nekem a valerianát.

Polikarpov összehúzta a szemöldökét.

— Csak nekünk ne legyen rá szükségünk, Borisz Leonyidovics. Minek belekeverni a kislányt is? Úgyis isten tudja, miket kell végighallgatnia!

— Kérem, adjanak neki is belépési engedélyt — makacsodott Borja. — Ítéld meg ő maga!

„A forradalom egyáltalán nem olyan benne, mint a habos sütemény”
(A peregyelkinói ház,
ahol Paszternak a regényt írta)

— Jó, jó — avatkoztam közbe —, rövidesen végzünk itt, addig majd vár.

Az Ira körüli huzavona után Polikarpov köhintett, ünnepélyesen felállt, és egy vásári kikiáltó hangján kinyilatkoztatta, hogy a Hruscsovhoz intézett levél jutalmául Paszternaknak megengedik, hogy hazájában maradhasson. Most már úgymond az ő személyes ügye, hogyan békül meg tulajdon népével.

— De a mi erőnkkel most nehéz lesz lecsillapítani a nép haragját — jelentette ki egyúttal Polikarpov. — Egyszerűen képtelenek vagyunk például leállítani a *Lityeraturnaja Gazeta* holnapi számát . . .

— Hogy nem szégyelli magát, Dmitrij Alekszejevics? — vágott a szavába Borja. — Miféle „harag”? Hisz magában mégis csak van valami emberség, ne álljon elő ezekkel a sablonokkal. „A nép, a nép”! Mintha most húzná elő a népet a nadrágzsebéből! Nagyon pontosan tudja, hogy magának egyszerűen semmi joga sincs kiejteni ezt a szót, hogy nép.

Szegény Dmitrij Alekszejevics nagy zajjal teliszívta a tüdejét levegővel, fel-alá járt a dolgozószobájában, majd türelemmel várta fel magát, újra Borjához fordult:

— Na jó, fejezzük ezt be, békülünk ki, szép lassan minden elrendeződik, Borisz Leonyidovics . . . — Majd hirtelen barátságosan vállon veregette. — Ej, öreg, szép kis vihart kavartál . . .

De Borja feldühödött, hogy előttem

öregnek nevezték (ő fiatalnak és egészségesnek, ráadásul a nap hősenek érezte magát), dühösen lerázta a válláról Polikarpov kezét.

— Kérem, hagyja ezt a szöveget, velem így nem lehet beszélni.

De Polikarpov nem hagyta magát kiközkönteneni a nagy nehezen megtalált hangnemből:

— Eh, kést döftél Oroszország hátába, hát most nézd, hogy teheted jóvá . . . (Már megint ez az ominózus kés, mint „a hozzájuk csatlakozott Sepilov”.)

Borja felpattant:

— Szíveskedjék visszavonni a szavait, nem tárgyalok magával tovább — és az ajtó felé rohant.

Polikarpov kétségbeesetten nézett rám:

— Tartsa vissza, tartsa vissza, Olga Vszevolodovna!

— Maga sértegeti, én meg tartzam vissza? — válaszoltam nem kis kárörömmel.

— Vonja vissza, amit mondott!

— Visszavonom, visszavonom — mormolta rémülten Polikarpov.

Borisz Leonyidovics az ajtónál lelassította lépteit, én visszavittem, és a beszélgetés más hangnemben folytatódott.

A kijáratnál, miután elbúcsúzott Borisz Leonyidovicstól, Polikarpov engem még visszatartott:

— Hamarosan megkeresem. Most vagy két hétig nyugtunk lesz, de aztán alighanem megint írni kell valami kérvényt Borisz Leonyidovics nevében. Majd mi ketten kitaláljuk itt, nálam; de ez majd csak az októberi ünnepek után lesz, addig pihenjenek nyugodtan. Vallja be: magának is nagy kő esett le a szívről!

— Nem is tudom — feleltem.

— Látod, Leljusa — mondta Borisz Leonyidovics a lépcsőn lefelé jövet —, ezek képtelenek . . . Csak a kezüket kellett volna nyújtaniuk, és minden más lett volna, de ezek képtelenek, csak akadékoskodnak, félnek, és ez a legfőbb hibájuk. Most emberi hangon kellett volna beszélniük velem. De nincsenek érzelmeik. Ezek nem emberek, ezek gépek. Nézd, milyen szörnyű falak, és mind olyanok itt, mint a főlhúzos automaták . . . Én mégis nyugtalanságot okoztam nekik, azt kapták, amit megérdemeltek! (Egy nagyon jól tájékozott író mesélte nekem, hogy bukása előtt Hruscsov hívatta Ehrenburgot. Sajnálkozott előtte, hogy Paszternakot üldözték: ő, Hruscsov, Polikarpovnak és Szurkovnak hitt. Amikor pedig időt szakított arra, hogy ő maga olvassa el a regényt, rájött, hogy becsapták, de már késő volt.)

Polikarpov azt ígérte nekünk, hogy az ünnepet nyugodtan tölthetjük, majd úgy két hét múlva engem magához rendel, és együtt összeállítunk valamilyen új levelet.

„Meg kellett volna akadályozni ebben, hiszen neki olyan őrzőangyala van, mint Ön” (Ivinszkaja és Paszternak)

Nyilvánvaló volt, hogy nem érik be ezzel az egy megalázkodással. De bízunk abban, hogy legalább ezt a megígért két hetet nyugalomban tölthetjük el.

Erről szó sem volt. Kedden, november negyedikén, Borja, Mitya és én reggel óta a Potapovszkijon ültünk, és nagy köteget levelet válogattunk.

Borja nagyon megörült, amikor az egyik, Mitya által felvágott borítékból néhány kitépett könyvlap hullott ki. Kuprin *Anatóma* című elbeszélésének lapjai. Más semmi. De mi kellett volna még?

Megszólt a telefon. Megkértük Mityát, mondja azt, hogy nem vagyunk ott, szerettünk volna nyugodtan ülni, legalább egy órára elzárkózni a számunkra ellenséges világ elől. De hirtelen felhangzott a kagylót tenyerével eltakaró Mitya tragikusan suttogóra fogott hangja:

— Anya, a „vezér” van a vonalban!

— Itt a KB, Olga Vszevolodovna! Dmitrij Alekszejevics (Polikarpov, a szerk.) vagyok. Találkoznunk kell, meg kell kérnünk Borisz Leonyidovicsot, hogy intézzen kiáltványt a néphez . . .

A legegyszerűbb természetesen az lett volna, ha beírják a Hruscsovhoz írt levéllel, de ehhez nem volt elég eszük, és hiányzott belőlük az elemi emberiség.

És kezdődött minden előlről.

Borja rögtön nekiült, és megírta a *Pravdához* címzett levél vázlatát. Azt írta, hogy az ő értelmezése szerint a Nobel-díjra népének büszkének kellett volna lennie, és ha ő a díjat visszatartotta, az nem azért volt, mert bűnösnek érzi magát, vagy a saját személyét félti, hanem

övéi nyomására, akiket valóban félt . . . Nyilvánvaló volt, hogy ez a levél elfogadhatatlan Polikarpov számára.

Másnap elmentem a KB-ba Borja levezetéseivel. Ahogyan várható is volt, Polikarpov azt mondta, hogy „majd mi átdolgozzuk a levelet”. Hivatásos hamisítókhoz méltó munka volt ez. Összeszedtük Borisz Leonyidovicsnak különböző időpontokban, különböző összefüggésekben mondott, vagy leírt mondatait, összefűztük őket, és végül a fehérből fekete lett.

De ezért legalább megkaptuk jutalmunkat: Polikarpov határozott hangon kijelentette, hogy a *Faust* újbóli kiadásával kihúz minket a pácból, megígérte, hogy feloldják a Goszlitizdatnál a Borjára és rám vonatkozó tilalmat, úgyhogy bőven el leszünk látva fordítói munkával.

Amikor elrohantam Borjához a levél új változatával, amelyben úgyszólván csak az ő szavai voltak, de nyoma sem volt benne az ő gondolatainak, már csak legyintett. Elfáradt. Véget akart vetni ennek a képtelen helyzetnek. Kellott a pénz a két háztartásra, és azoknak az embereknek, akik megszokták, hogy segíti őket. (Egyszer ezt mondta: „Kész pénzügyi rendszer alakult ki körülöttem, sok ember függ tőlem, nagyon sok pénzt kell keresnem . . .”) Polikarpov ígérete, hogy újra kapunk megbízást fordításra, tartotta bennünk a reményt, hogy visszatérhetünk régi életmódunkhoz . . . És Borisz Leonyidovics jóvátehetően erőszakot téve önmagán - aláírta ezt a második levelet. Csütörtökön, november hatodikán jelent meg:

„Azzal a kéréssel fordulok a *Pravda* szerkesztőségéhez, hogy közöljék alábbi nyilatkozatomat.

Az igazságá iránti tisztelet követeli meg tőlem, hogy nyilatkozatot tegyek.

Miként mindaz, ami történt velem, természetesen következett cselekedeteimből, épp annyira szabad és önkéntes elhatározásomból fakadt a Nobel-díj nekem ítélésével kapcsolatos összes megnyilvánulásom.

A Nobel-díj odaítélésére úgy tekintetem, mint irodalmi elismerésre, örültem neki, és kifejezésre juttattam ezt a Svéd Akadémia titkárának, Anders Esterlingnek küldött táviratomban is.

Am tévedtem. Erre a tévedésemre volt alapom, minthogy már korábban is, például öt évvel ezelőtt jelöltek a Nobel-díjra, mikor a regényem még nem létezett.

Egy hét elteltével, mikor láttam, mi-

lyen méreteket ölt a politikai kampány regényem körül, és meggyőződtem róla, hogy a díj odaítélése politikai lépés volt, mely elképesztő következményekre vezetett, saját elhatározásomból, mindenféle kényszertől mentesen, önként lemondtam a díjról.

Nyikita Szergejevics Hruscsovnak írt levelemben közöltem, hogy születésem, életem, munkám Oroszországhoz köt, és számomra elképzelhetetlen, hogy elhagyjam, és száműzetésbe menjek idegenbe. Amikor erről a kötelékről szóltam, akkor nemcsak arra a testvériségre gondoltam, amely hazám földjéhez s természetéhez fűz, hanem természetesen arra is, amely népével, múltjával, dicső jeleivel és jövőjével köt össze.

De falként választanak el most mindentől azok az akadályok, amelyek az én hibámból regényem miatt keletkeztek.

Soha nem állt szándékomban, hogy ártsak államomnak és népemnek.

A *Novij Mir* szerkesztősége figyelmeztetett engem, hogy az olvasók úgy értelmezhetik művem, mint amely az októberi forradalom és a szovjet rend alapjai ellen irányul. Ezt akkor nem láttam be, amit most sajnállok.

Valóban, ha azokra a következtetésekre gondolunk, amelyek a regény kritikai elemzéséből adódnak, akkor úgy néz ki, mintha a regényben én a következő hibás nézeteket képviselném. Mintha azt állítanám, hogy történelmileg minden forradalom törvényellenes, hogy ennek a törvénytelenségnek az egyik megnyilvánulása az októberi forradalom, hogy ez a forradalom szerencsétlenséget hozott Oroszországra, és pusztulásba vitte a hagyományos orosz intelligenciát.

Világos előttem, hogy ezeket a képtelenségig hajtott állításokat nem írhatom alá. Mindazonáltal Nobel-díjjal kitüntetett alkotásom adott okot az efféle sajátos értelmezésre is, s ez volt az oka annak, hogy végül is lemondtam a díjról.

Ha a könyv kiadását, mint azt olaszországi kiadómtól kértem (a többi országban tudomásom nélkül nyomtatták ki a könyvet), leállították volna, akkor valószínűleg sikerült volna ezt részben kiküszöbölni. De a könyv ki van nyomtatva, és késő már erről beszélni.

E viharos hét során nem indítottak ellenem hajszát, nem kockáztattam sem életemet, sem szabadságomat, egyáltalában semmit. Még egyszer alá akarom húzni, hogy amit tettem, saját elhatározásomból tettem. Akik közelről ismernek engem, jól tudják, hogy a világon semmivel sem lehetne rávenni engem arra, hogy színleljek, vagy lelkiismeretem ellenére cselekedjek. Így volt ez ezúttal is. Felesleges bizonygatni, hogy senki semmit nem csikart tőlem ki, hogy ezt a nyilatkozatot szabad lélekkel, közös és benne saját jövőmbe vetett tiszta hittel teszem, büszkén a korra, amelyben élek, és az emberekre, akik körülvesznek.

Hiszem, lesz elég erőm, hogy helyreállítsam nevem jó hírét és barátaim megingott bizalmát.

1958. november 5.

B. Paszternak”
(*Szilágyi Ákos fordítása*)

Vajon nem ezekről a levelekről monta-e Borisz Leonyidovics: „... amikor a gyanúsított mártíromsága közepette kijelenti, hogy a legnagyobb boldogságban él, felmerül a gyanú, hogy kínzásokkal csikarták ki belőle ezt a nyilatkozatot?”

Weisz Györgyi fordítása

„A politika
semmit sem mond nekem.
Nem szeretem az igazsággal szemben
közömbös embereket”
(Borisz Paszternak temetése)

